

HEGEMONİK İDEOLOJİ DÖNÜŞÜRKEN: POPÜLER İDEOLOJİ OLARAK TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ VE KEMALİZM

Transforming Hegemonic Ideology: Turkish Nationalism and Kemalism as a Popular Ideology

Onur TÜRKÖLMEZ, Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Doktora Öğrencisi,
[ORCID: 0000-0003-3841-6880], onurturkolmez@sakarya.edu.tr

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Geliş: 20/12/2019

Kabul: 09/03/2020

Anahtar Kelimeler:

Atatürk, Kemalizm, Türk Milliyetçiliği,
Popüler İdeoloji, Hegemonik İdeoloji.

© 2020 PESA Tüm hakları saklıdır

ÖZET

Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarları boyunca en çok tartışılan kavramlardan biri de Türk milliyetçiliği olmuştur. Özellikle Kürt açılımı süreci ve öncesinde Türk milliyetçiliğine mesafeli bir tutum sergileyen iktidar partisi ve elitleri, 15 Temmuz darbe girişiminin ardından Milliyetçi Hareket Partisi ile devletin bekasını temelli bir "cumhur ittifakı" kurmuştur. Her ne kadar çeşitli siyasi çevrelerde bu sürecin Türk milliyetçiliğine bir kaldıraç etkisi yaptığı tartışmalarına yol açmışsa da Türk milliyetçiliğinin daha islamileşmesine sebep olduğu düşünülebilir. Nitekim bu ittifak giderek Adalet ve Kalkınma Partisi'nin ideolojisini İslami-milliyetçi bir tandansa oturtmuş ve bu ideolojiyi hegemonikleştirmiştir. Bu sürecin ardından Türk milliyetçiliğinin siyasi temsilciliği ikiye bölünmüş ve muhalif milliyetçilerin kurduğu İyi Parti, girdiği seçimlerde selefi kadar oy almayı başarabilmiştir. Bu siyasi göstergelerin yanı sıra özellikle 15 Temmuz darbe girişiminin ardından popüler kültürde ve toplumsal muhalefetin eylem pratiklerinde Türkçü-Atatürkçü karakter ön plana çıkmaktadır. Farklı toplumsal kesimler tarafından sergilenen, Türklüğün Orta Asya mitlerine yaslanan ve Atatürk'ü simgesel bir değer olarak yeniden ön plana çıkaran bu muhalefet pratiklerinin değerlendirilmesi, hegemonik ideolojinin dönüştüğü son yıllarda bir popüler ideoloji olarak Türk milliyetçiliğinin muhalefet olanaklarının oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Bu muhalefetin ana dayanaklarından biri olarak Atatürk imgesi ve Kemalizm'in yeni yorumlarının da değerlendirmeye dahil edilmesi elzem görülmüştür. Bu yolla, resmi ideoloji kavramına ve onun 21. yüzyıldaki toplumsal yansımalarına ilişkin yeni açılımlar getirilmesinin mümkün olabileceği düşünülmektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 20/12/2019

Accepted: 09/03/2020

Keywords:

Atatürk, Kemalism, Turkish Nationalism,
Popular Ideology, Hegemonic Ideology.

© 2020 PESA All rights reserved

ABSTRACT

One of the most debated concepts during the Justice and Development Party governments was Turkish nationalism. The ruling party and its elites, which took a distant attitude towards Turkish nationalism before and during the Kurdish The Process of Democratic Openingopening process, formed a "republic alliance temelli based on the survival of the state after the July 15 coup attempt. Although it has led to discussions in various political circles that this alliance has had a leverage effect on Turkish nationalism, it can be thought that Turkish nationalism has been further Islamized. As a matter of fact, this alliance made the ideology of the Justice and Development Party an Islamic-nationalist tendency and hegemonized it in the social sphere. Following this process, the political representation of Turkish nationalism was divided into two and the the opposition nationalists' İyi (Good) Party, managed to get as many votes as its their predecessor in the elections it they entered. In addition to these political indicators, especially after the coup attempt of July 15, Turkist and Kemalist characteristic come into prominence in popular culture and social opposition's action practices. The evaluation of these opposition practices exhibited by different social groups, leaning on the myths of Turkish Central Asia and re-emphasizing Atatürk as a symbolic value, made it necessary to investigate the possibilities of opposition of Turkish nationalism as a popular ideology in the recent years when hegemonic ideology was transformed. As one of the main pillars of this opposition, the image of Atatürk and the new interpretations of Kemalism should be included in the evaluation. In this way, it is possible to introduce new expansions about the concept of official ideology and its social reflections in the 21st century.

1. GİRİŞ

On yedinci yılını geride bırakan Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarları boyunca, Türkiye'nin tabu haline gelmiş pek çok konusu tartışmaya açılmış, birçok önemli konuda ciddi reformlar yapılmıştır. Siyasi reformların yanı sıra toplumsal ve entelektüel hafızada da birçok kavram ve fikir bir yapı bozuma uğrayarak yeniden tanımlamaya tabi tutulmuştur. Bu kavramlardan biri de Türk milliyetçiliğidir. Türk milliyetçiliği uzun iktidar yılları boyunca Adalet ve Kalkınma Partisi'nin mesafeli olduğu, yer yer muhalefet ettiği ve eleştirdiği bir ideoloji olmuştur. En önemli ve bariz örneği Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Kürt hareketinin Bağımsız Demokrasi Partisi ve Türk milliyetçiliğini savunan Milliyetçi Hareket Partisi'ni (MHP) aynı anda eleştiren "biz her türlü milliyetçiliği ayaklarımızın altına aldık" beyanıdır (Şenyüz, 2013). Ancak bu medyatik beyanın devamında söyledikleri Türk milliyetçiliğine ve anayasadaki millet tanımına ilişkin Adalet ve Kalkınma Partisi'nin bakışını daha net biçimde ortaya koymaktadır (Şenyüz, 2013):

"Biz, Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerinde hep beraber tek milletiz. Bu millet kavramının içinde Türkü var, Kürdü var, Arabı var, Lazı var, Çerkezi var, Abazası var. Var oğlu var. Bizim kadim medeniyetimizde asla böyle bir farklılık, asla ayırım olmamıştır."

Bu beyanatta adı konulmamış bir "millet" olgusu dikkat çekmektedir. Bu "millet"i oluşturan alt toplulukların içine anayasadaki tanımı da aşarak Türkler de dahil edilmiştir. Yani Türklük, Erdoğan'ın milletinde diğer etnik unsurlardan bir unsurdur ve bu unsurların toplamından oluşan varlık "Türk milleti" değil "millet" olarak adlandırılmıştır. Bu tanımlama biçimi, cumhuriyetin gelenekselleşen ulus tanımına (Anayasa md. 66) aykırı olmakla birlikte Erdoğan'ın bir kategori ve kavram seti olarak millet ve milliyetçiliği terk etmediğini göstermektedir. Yalnızca kavramın ve söylemin içeriği değişmektedir. Ancak bu ve bunun gibi beyanlar ve öncesinde başlayan Kürt açılımı süreci, Türk milliyetçiliği ile Adalet ve Kalkınma Partisi elitlerinin arasına ciddi bir mesafe girmesine neden olmuştur. Uzun yıllar boyunca Türk milliyetçileri ve onların siyasi temsilcisi olan MHP, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin en büyük muhaliflerinden biri olmuştur.

15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) darbe girişiminin ardından iki parti arasındaki ilişkilerde beklenmedik bir ısınma ve yakınlaşma dikkat çekmiştir. Özellikle 16 Nisan 2017 Cumhurbaşkanlığı referandumu konusunda MHP'nin verdiği destek, sistem değişikliğini bizzat MHP genel başkanının dile getirmesi ve bir an evvel referanduma gidilerek "fiili durumun hukuki boyut kazanmasını" talep etmesi Adalet ve Kalkınma Partisi elitlerinde MHP'ye duyulan sempatinin artmasında etkili olmuştur (Erdem, 2016 ve "Binali Yıldırım, Devlet", 2016). Nisan 2017 referandumunun ardından Adalet ve Kalkınma Partisi ile Milliyetçi Hareket Partisi arasındaki ilişkiler daha da gelişmiş, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin getirdiği %50+1 oy kazanma zorunluluğunun da etkisiyle 2017 yılından itibaren peş peşe yapılan yerel ve genel seçimlerde iki partinin ittifak yapmasına kadar ilerlemiştir.

Bu sürecin ardından güçlü yürütme erkine dayalı Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile iktidarını pekiştiren Adalet ve Kalkınma Partisi, MHP ile girdiği ittifakın ve 15 Temmuz darbe girişiminin yarattığı toplumsal ve siyasal travmanın da etkisiyle, ideolojik görünümünü daha milliyetçi, daha devletçi bir çizgiye çekmiştir. 15 Temmuz'un bir darbe ve işgal girişimi olarak tanımlanması¹, bu tanımın kimi ulusalcı milliyetçi çevrelerce de paylaşılması, bu süreçte etkili olduğu söylenebilir (Ay, 2016 & Dünder, 2016). 15 Temmuz'un bu niteliği, onu Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı ve bir lider olarak Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın şahsında "Yeni Türkiye"nin yol haritasının çizildiği bir kurucu momente dönüştürmüştür (Kurt, 2017). Bu kurucu moment ya da kurucu kriz, 15 Temmuz sonrası resmi ideolojinin dönüşümünün hızlanmasında da etkili olmuştur. Kimi gözlemciler, Adalet ve Kalkınma Partisi ile Milliyetçi Hareket Partisi ittifakında kazanan tarafın milliyetçiler olduğunu iddia etmektedir (Koru, 2017). Ancak bu ittifak ile dönüşen sadece Adalet ve Kalkınma Partisi olmamış, MHP aracılığıyla Türk milliyetçiliği de bir siyasal dönüşüme tabi tutulmuştur.

¹ Ayrıca darbe girişiminin birinci yıl dönümünde TRT tarafından "İşgal Girişiminden Diriliş'e 15 Temmuz'un Anatomisi" başlıklı bir belgesel de çekilmiştir bkz. ("İşgal girişiminden diriliş", 2017).

Türk milliyetçiliği ittifakın güçlü kanadı Adalet ve Kalkınma Partisi'nin İslami muhafazakâr dünya görüşünün daha fazla etkisi altına girmiş, bir dindar milliyetçilik (religious nationalism) olmaya evrilmiştir. Öte yandan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin baştan itibaren genel politik zemininde devletin yoğun bir şekilde dini referanslarla temsil edildiği ve ulusal kimliğin İslamlaştırılması olduğu bilinmektedir (Koyuncu, 2014, s.320). Bu türden bir dindar milliyetçilik, ulus devletin kolektif tanımlamalarını değiştirmeden ya da yürürlükten kaldırmadan bunların içeriğini dinsel temalarla doldurmayı amaçlar. En radikal olan dini gruplar bile öncelikle içinde yaşadıkları ulus devleti öne almak zorundadırlar (Friedland, 2001, s.138). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin dindar milliyetçi kimliği 15 Temmuz sonrası daha görünür olmuştur. Ancak bu denklem iktidar partisi nezdinde Türkiye İslamcılığı'nı dönüşüme tabi tuttuğu gibi Türk milliyetçiliğinde de birtakım dönüşümlere ve reaksiyonlara da sebep olmuştur. Bu nedenle Cumhur İttifakı, Adalet ve Kalkınma Partisi'ni milliyetçileştirdiği kadar, hatta ondan daha fazla, Türk milliyetçiliğini İslamlaştırdığı söylenebilir.

Bu çalışmada, Türk milliyetçiliğinin giderek İslamlaştığı 15 Temmuz sonrası süreçte, %51-%49 olarak bölünmüş Türkiye toplumunun muhalefet biçiminde etkili olan bir "popüler ideoloji" olarak Türk milliyetçiliği ele alınmaktadır. Milliyetçiliğin yükseldiği iddia edilen bir dönemde toplumsal muhalefetin güçlü bir kanadında egemen söylemin de Türk milliyetçiliği olması ve merkezdeki hegemonik ideolojiye muhalefet etmeyi başarabilmesi bu durumu incelemeye değer kılmaktadır. Nitekim alternatif Türk milliyetçiliğinin siyasal anlamda başarısı, MHP'den ayrılan bir grup milliyetçinin Ekim 2017'de kurduğu İyi Parti'nin girdiği ilk genel seçimde MHP ile hemen hemen aynı oranda oy alabilmesi², Türk milliyetçiliğinin ilk defa bölünmeyle oy artırdığı bir siyasal atmosfer yaratmıştır. Ancak çalışmanın başında belirtilebilir ki, bu çalışma İyi Parti'nin milliyetçilik görüşünde MHP'den farklarını ele almamaktadır. Partilerin ötesinde Türk milliyetçiliği temelinde bir muhalefet imkanının sorgulanmasıdır. Zira, eğer ileriye dönük bir gözlem ve tespitte bulunulabilirse, artık Türkiye'de partilerin yükselttiği muhalefet pratikleri ve ideolojiler değil, ideolojiler ve toplumsal muhalefetin dönüştürdüğü siyasi partiler görülecektir. Bu bakımdan partiler ya da verili kurum ve yapılar merkezi niteliklerini zaman içerisinde yitirebilir. Toplumsal muhalefet zaman içinde bir siyasi oluşumdan başka birine doğru akabilir. Bu akışta belirleyici olan söz konusu siyasi kurumların ve siyasi fikirlerin esneklik kapasiteleri olacaktır. Bu durum, MHP'nin iktidar partisi ile kurduğu ittifaka duyulan tepki kadar Türk milliyetçiliğinin İslamlaşması ve merkezde erimesine duyulan tepkinin de bir eseri olduğu düşünülebilir.

12 Eylül'den bu yana bir kültür politikası olarak merkeze alınan Türk-İslam Sentezi'nin son halini teşkil eden bu yeni ideoloji, 15 Temmuz'un yarattığı kurucu momentin etkisi altında devletin tüm ideolojik aygıtlarında kimi adlandırmalara göre İslam-Türk Sentezi halinde yerini almış ve hegemonikleşmiştir (Tokdoğan, 2018, s.240-242). Bu noktada devletin ideolojik aygıtlarında üretilen resmi (hegemonik) ideoloji ve toplumda bu ideolojinin karşılanmasıyla refleksif olarak üretilen taraftar ya da muhalif popüler ideolojilerden bahsetmek gerekmektedir.

2. Bir Ayrım: Hegemonik İdeoloji ve Popüler İdeoloji

İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları meselesi, yirminci yüzyıl siyasi tarihinin başat gelişmelerinden biri olmuştur. İki dünya savaşı arası dönem, milliyetçiliğin egemen olduğu, otarşik ekonomilerin yükselişe geçtiği bir kapalı devre dünya resmi çizmektedir. Modernitenin bütün haşmetiyle zaferini ilan ettiği bu yıllarda, toplumsal bütünlüğü sağlayan başlıca olgu ideoloji olmuş, başta eğitim kurumu olmak üzere ideolojik aygıtlar, önemli bir mücadele alanı haline gelmiştir. Devletler milliyetçilik esasına dayalı resmi ideolojiler üretilip, buna uygun resmi tarihler yazmaya girişmiş, her devlet dayandığı toplumun tarihsel değerini ve anlamını vurgulayan bir çaba içine girmiştir. Resmi ideolojiler, toplumsal hayatın her alanına etki etme ve dönüştürme amacıyla ortaya atılmış, devletin güçlü, hatta en güçlü, ekonomik aktör olduğu yirminci yüzyıl başında bu amaca büyük ölçüde ulaşmıştır.

² 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan milletvekili genel seçimlerinde MHP 5.466.656 (%11,1) oy alırken İyi Parti 4.958.230 (%9,9) seçmenden oy alabilmiştir. Bkz. ("Cumhurbaşkanı ve 27", t.y.)

İdeoloji, Althusser'e (1994, s.23) göre verili sistemin varoluş koşullarının yeniden üretimi için gereklidir. Bu bağlamda ideoloji, devletin ideolojik aygıtları vasıtasıyla üretilir ve toplumsal alana egemen kılınır. Ancak devletin ideolojik aygıtlarının varlığı, devletin -ya da egemen sınıfın- yüzde yüz ideolojik tahakkümünü garanti etmez (Pecheux, 2013, s.213). İdeolojik aygıtlar bu tahakkümün aracıdır; ancak toplumda gelişebilecek farklı ideoloji fraksiyonlarını ya da aynı kaynaklardan beslenebilecek alternatif ideolojileri engelleme kapasitesine, tek başlarına, sahip değildirler. Eğer bu kapasiteye sahip olsalar ve alternatif politik çerçeveleri engelleyebilselerdi, zaten ideolojik mücadele elinde daha fazla baskı aygıtı, propaganda gücü vb. olan devletin lehine sonuçlanır ve bir toplumsal ortam bir totaliteye sürüklenirdi (Pecheux, 2013, s.212). Şayet alternatif politik çerçevelerin mücadelesi anlamında siyaset ve muhalefet mümkün olacaksa, bu ancak totalitelerin mümkün olmadığı bir siyasal zeminde gerçekleşebilir. Bu da söz konusu alternatif politik çerçeveleri kuracak toplumsal muhalefetin fiziki ve fikri varlığı ile mümkündür. Öte yandan aynı ideolojik aygıtlara maruz kalan toplum kesimleri içinden türeyebilecek bir toplumsal muhalefet de tarihsel olarak aynı ideolojik aygıtların müdahalesine maruz kalmıştır. Muhalif özne, hegemonikleşen (verili sistemin varoluş koşullarını yeniden üreten) ideolojiden bağımsız hareket etme kapasitesini yine hegemonik ideoloji içindeki çatlaklardan, hegemonik ideolojinin iç çelişkilerinden bulur. Bu durum hegemonik ideolojiye muhalefetin ve onun ortadan kaldırılmasının bir biçimini yaratma fırsatını içinde taşıdığı gibi, ideolojinin hegemonik gücünün de ispatıdır.

Her hegemonik ideoloji, bir ulus tanımı yapar. Bu ulus tanımı kapsamında belli değerler manzumesini toplumun ortalaması olarak lanse eder. Kültür ya da milli kültür, işte bu lanse edilen toplumsal ortalamaların bütünü olarak adlandırılabilir. Ancak bu tanım devlet merkezli, yukarıdan aşağıya bir tanım olduğundan toplumsal hayatla buluştuğu anda üretildiği andaki niteliklerini koruyamaz ve bir dönüşüm süreci içine girer. Toplumun farklı kesimleri devletin ya da elitlerin ürettiği bu hegemonik ideolojiyi, taraftarlıkları ya da karşıtıllıkları bakımından, bir kırılmaya ve yeniden yorumlamaya tabi tutarlar. Sonuç olarak toplumsal hayatta devletin inşa ettiği anlatıya dayanan bir hegemonik ideoloji, bir de bunun toplumsal muhalefette yansımalarından oluşan refleksif bir popüler ideoloji doğar. Popüler ideoloji, gündelik hayata ilişkin değerlendirmelerimizin temelini oluşturan ve çok da felsefi bir temele dayanması gerekmeyen fikirler bütünüdür. Ama kendini ahlaki ya da felsefi söylemler ya da üst söylemler içerisinde gösterebilir (Kadar, 2017, s.35). Popüler ideoloji kurulu düzene muhalefet için gerekli siyasal araçları kendinden önceki felsefi söylemlerde, ideolojilerde, simgesel değeri olan kişi ya da olaylarda bulabilir. Ancak bunları günün koşullarına bağlı olarak belli bir kırılmaya uğratar ve onlara yeni anlamlar yükler. Bir anlamda onları yeniden üretir. Türk Milliyetçiliği ve Kemalizm de bu bağlamda bir üst söylem olarak düşünülebilir. Bu söylemi oluşturan ya da onu kurucu hale getiren muhalif eylemlerin Kemalist çağrışımları olmakla birlikte muhalefetin kendisi bu söylemin orijinal niteliklerinden uzaklaşabilir. Ancak burada anahtar olan nokta, kendine bu söylemde bir çıkış noktası bulabilmiş olmasıdır.

Kimi zaman popüler ideoloji inşasında toplumsal muhalefetin soyut kavramsal zeminlere ihtiyaç duymadığı ya da bu kavramsal zeminin yeterli olmadığı görülmektedir. Kolombiya'da Gaitanist hareketin radikal kanadındaki ideolojik dönüşümü inceleyen Green, hareketin üyelerinin "sosyalizm" ya da "devrim" gibi sloganların yaygınlaştığı dönemlerde hareketten uzaklaştıklarını ancak "toplumun en az ayrıcalıklı kesimlerin iyiliği" gibi somut hedefler için eylemde bulunmakta daha istekli olduklarını tespit etmiştir (Green, 1996, s. 286). Türkiye'de toplumsal muhalefetin özellikle 15 Temmuz'dan sonra yükselen Türkçü-Atatürkçü niteliğini de bu açıdan ele almak mümkündür. Bir imge olarak Atatürk ve Atatürkçülük, Post-Kemalist paradigmanın iddialarının yanlışlanmasıyla, büyük ölçüde gelişmiştir. Öte yandan bu gelişim doğrudan Kemalist ulusalcılığı ön plana çıkaracak, CHP'deki ulusalcı kanatlara güç kazandıracak ya da CHP'yi iktidara taşıyacak bir seyir izlememiştir. Muhalefetin Türkçü paradigması ise Turancı bir hedefe doğru ilerlemek yerine 15 Temmuz ile ihanete uğramış toplum kesimleri için saf ve işlenmemiş bir kimlik olarak Türk kimliğini öne alan bir nitelik taşımaktadır.

Bu siyasal gelişmelerin yanı sıra popüler ideoloji kendine popüler kültür içinde de yer bulur. Kurucu momentin yetersiz kaldığı yerlerde popüler kültür ideolojiye destek olan bir işlev görebilir. Ancak zaman zaman kurucu momentin ya da kurucu ideolojinin hayal kırıklığı yarattığı kesimlerde, bu tükenmişliği tamir edici bir işlev de üstlenebilir (Bar-Haim, 1990:281). Öte yandan popüler kültürün bu işlevi, her zaman hegemonik ideolojiye destekleyici bir nitelik taşımayabilir. Onu eleştiren, onu

aşan yorumlar yaptığı ve toplumdaki tükenmişliği hegemonik ideoloji dışında kaynaklara yaslanarak tedavi etmeye çalıştığı anda popüler ideolojinin üreticisi ve yayıcısı haline gelir. Bu bağlam, popüler kültür ürünlerinde neşet eden popüler ideolojiye dair göndermeleri de incelemeye dahil etmeyi gerekli kılmaktadır.

3. 15 Temmuz Sonrası Kemalizm'in Toplumsal Alana Dönüşü

Kemalizm, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarları boyunca üzerinde siyasal ve entelektüel düzeyde en çok tartışma dönen kavram olmuştur. Özellikle iktidar çevrelerine yakın organik aydınlar tarafından ortaya konulan “unutturulan tarih”, “derin tarih” gibi yeni kavramsallaştırmalarla Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına dair alternatif bir tarih yazımı denemesi -her ne kadar amaçlanan bu değilse de- post-Kemalist paradigmanın Kemalizm eleştirileriyle kesişmiştir (Gürpınar, 2018, s. 208). Post-Kemalizm'in müellifleri, Kemalizm'in tepeden inmece, elitist ve jakoben niteliğine vurgu yaparak erken cumhuriyet devrinin otoriterliğini tarihsel zorunluluklara bağlayan tezleri eleştirdiler (Aytürk, 2015, s. 36). Ancak bu yönde bir okuma kendiliğinden Osmanlı İmparatorluğu'nu demokratik, meritokratik ve halkçı olarak çağırın bir anlatının kurulmasına neden olmuştur (Aytürk, 2015, s.42). Bu durum da yukarıda değindiğimiz alternatif tarih inşasını mümkün kılan bir yapı sökülümün Kemalizm'e uygulanması anlamını taşımaktadır.

Üst üste gelen seçim yenilgileri, Ergenekon ve Balyoz operasyonu gibi süreçlerle askerin siyaset içindeki özerk konumunun ortadan kalkması gibi bir dizi gelişmenin ardından doksanlı yıllar boyu genel atmosfere hâkim olan Kemalist ulusalcılık hegemonik konumunu kaybetmiştir. Yukarıda değinilen yapı sökülüm uğraşı, bu sürecin entelektüel boyutunu teşkil etmiştir. İktidarın “Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi” olarak adlandırdığı “Kürt açılımı” ve “Çözüm Süreci” adı da verilen süreçler boyunca da Türk milliyetçiliği benzer şekilde hegemonik konumdan sisteme muhalif konuma geçmek zorunda bırakılmıştır. Bir süre sonra toplumsal alana bu iki ideolojinin de muhalefet pratikleri bakımından bir geri dönüşünün başladığı söylenebilir.

15 Temmuz 2016 FETÖ darbe girişiminin ardından yaşanan bir dizi gelişme Türk milliyetçiliği kadar Kemalizm'in de toplumsal alana meşru dönüşünün habercisi olmuştur. Bu gelişmeler arasında İzmir Marşı'nın çeşitli toplantı ve etkinliklerde protest biçimde kullanımı, Anıtkabir'e gelen yıllık ziyaretçi sayılarındaki artışlar, sosyal medyada ve popüler kültür ürünlerinde Türkçü simgelerin yanında Atatürkçü simge ve göndermelerin yükselişi gösterilebilir. İnsanların gündelik hayatlarında daha fazla Atatürkçü simgelere yer vermesi ve bu pratiği bir politik gündem doğrultusunda protest bir tavırla gerçekleştirmeleri, toplumsal muhalefetin ikinci veçhesi olarak Kemalizm'in de analize dahil edilmesini gerekli kılmaktadır.

15 Temmuz darbe girişiminin gerçekleştiği 2016 yılını takip eden ilk yıl (2017) Anıtkabir ziyaretçi sayısı bir önceki yıla oranla %50 oranında artmıştır (Bkz, Tablo 1). 2015 yılında 2016 yılına yaşanan ziyaretçi düşüşü ise dikkat çekicidir. 2017'den sonra 2018 yılında da artış trendi devam etmiştir. 2019 yılı içinde ziyaretçi sayısının altı milyonu aştığı, küçük azalmalarla birlikte genel trendle uyumlu olduğu görülmektedir.

4. Tablo 1: Anıtkabir'in Yıllık Ziyaretçi Sayılarında Yıllara Göre Meydana Gelen Değişim³

Yıllar	Yıllık Ziyaretçi Sayısı
2015	5.068.608
2016	4.598.617
2017	6.742.750
2018	6.581.232
2019	6.196.156

İzmir Marşı ile yapılan protestoların ilk ortaya çıkış tarihi, Anıtkabir'e ziyaretçi sayısının da artış gösterdiği 2017 yılı olmuştur. Bu yılda ve takip eden 2018 yılında çeşitli eğitim kurumlarında, spor kulüplerinde ve müsabakalarda bir muhalefet pratiği olarak İzmir Marşı'nın okunduğu görülmektedir. 2017 yılını ön plana çıkaran bir başka özellik, Nisan ayında gerçekleştirilen hükümet sistemi değişikliğini içeren anayasa değişikliği referandumu sürecidir. Referandumda "evet" oyları için propaganda yapan iktidar partisinin karşısında toplumsal muhalefetin sesini çıkarabildiği her yerde marşlı protestolar düzenlediği görülmektedir.

Her ne kadar, İzmir Marşı'nın özellikle CHP'li toplum kesimlerinde bir simgesel değer taşıdığı ve farklı dönemlerde de protestolarda kullanıldığı görülmüşse de futbol takımlarının taraftar gruplarından liseli gençlere kadar giren birbirinden gerekse CHP'den bağımsız, aynı zamanda geleneksel CHP tabanından daha geniş kitleleri kapsayan kesimlerde İzmir Marşı'nın son yıllarda yaygınlaşan protest kullanımı, toplumsal muhalefetin yeni bir pratiği olarak okunabilir. Örneğin, 6 Ağustos 2017 tarihinde Beşiktaş ve Konyaspor arasında Samsun'da oynanan Süper Kupa Final Maçı'nda polisler tarafından "Yaşa Mustafa Kemal Paşa!" yazılı pankartın tribüne alınmaması üzerine Beşiktaş tribünleri İzmir Marşı okuyarak olayı protesto etmiştir ("Yaşa Mustafa Kemal", 2017). Bu karşılaşmanın dışında yine futbol, basketbol başta olmak üzere farklı spor karşılaşmalarında farklı takımların taraftar grupları İzmir Marşı söyleme eylemleri gerçekleştirmişlerdir. Manisa'da referanduma bir hafta kala liseli gençlerin Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın oğlu tarafından düzenlenen "Yeni Nesil, Yeni Anayasa" paneline habersiz götürülmeleri üzerine panelin yapıldığı salonda İzmir Marşı'nı okumaları ise bir başka örnektir ("Bilal Erdoğan'ı İzmir", 2017).

Spor karşılaşmalarında tribünlerde ve eğitim kurumlarında bir protesto biçimi olarak yaygınlaşan İzmir Marşı söyleme eylemleri, iktidar kanadında da çeşitli yansımalar yaratmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Nisan 2017 tarihli grup toplantısında bir grup genç İzmir Marşı'nın "Yaşa Mustafa Kemal Paşa yaşa!" sözünü "Yaşa Recep Tayyip Erdoğan yaşa!" şeklinde değiştirerek okumuştur (Demirkaya, 2017). İktidara yakın bazı medya organları ise İzmir Marşı'nın çalıntı olduğunu, Kafkas Marşı'nın bestesi ve sözlerinin değiştirilerek kullanılmasından ibaret olduğunu iddia eden haberler yayınlamışlardır (Anapalı, 2017; Bilir, 2018).

Başka bir örnek 2019 yılı Zafer Bayramı nedeniyle Diyanet'in yayınladığı Cuma Hutbesi nedeniyle gerçekleşmiştir. Ankara'da bir camide 30 Ağustos Zafer Bayramı için okunan hutbede Atatürk'ün hiç anılmaması nedeniyle cemaat duruma tepki göstererek camiye terketmiş, bazı kişiler imamın konuşmasını keserek tepkilerini dile getirmiş, bunun üzerine camide tepki gösterenler ve farklı görüşte olanlar arasında küçük çapta bir arbede yaşanmıştır ("Ankara'da Cuma Namazında", 2019).

³ Anıtkabir ziyaretçi sayıları Anıtkabir Komutanlığı tarafından yıllık olarak takip edilmekte ve Anıtkabir resmi web sitesinden paylaşılmaktadır. Ancak veriler her yıl bir önceki yılı kapsayacak şekilde güncellendiğinden ve iki önceki yılın verileri web sitesinde yer almadığından daha önceki yıllara dair veriler Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından medya ile paylaşılan bilgi notlarından derlenen haberler taranarak toplanmıştır. Bu tablonun oluşturulmasında erişilen kaynaklar: 2019-2018 ve 2017 yılları için bkz. ("Anıtkabir Ziyaretçi Sayıları", t.y.) 2016-2015 yılları için bkz. ("TSK, Anıtkabir Ziyaretçi", 2017)

Bu ilginç olay, Atatürk imgesinin camiye Cuma namazına giden sıradan yurttaşlar arasında bile güçlenmesi ve bir protestonun başlangıç sebebi olması bakımından yaşanan dönüşüm hakkında bir fikir vermektedir. Atatürk hakkında entelektüel ve popüler tüm ortamlarda yapılan eleştiriler, hatta kimi zaman bu eleştirilerin Atatürk'ün şahsı ve ailesine dönük hakaretlere kadar varmasının bu tarz olayların yaşanmasında etkisi olduğu, halkta Atatürk'ü sahiplenmeye dönük bir tepki yarattığı düşünülebilir.

15 Temmuz 2016 darbe girişimini takip eden süreçte televizyonlarda askeri hayatı anlatan aksiyon macera dizilerinin sayısı giderek artmıştır. Bu dizilerde Orta Asya Türk tarihine ve kültürüne ilişkin motiflere yer verilmesi ve senaryo yazımı, müzik seçimi, karakter inşası gibi süreçlerde Türk-İslamcı tonlardan daha yoğun şekilde Türkçü tonların kullanılması darbe girişimi öncesi yayınlanan benzer yapımlardan bir ayrışma olarak gösterilebilir. Bu yeni yapımlar arasında Mart 2017'de yayına giren İsimsizler, Nisan 2017'de yayına giren Söz ve Savaşçı ile Şubat 2018'de televizyonda yayına girip Aralık 2018'de 15 Temmuz gecesi anlatan bir sinema filmiyle final yapan Börü sayılabilir. Bu yapımlardan Börü'nün Atatürkçü, Türkçü bir çizgiyi benimseyen bir sembolik dil tuttuğu, İsimsizler'in ise Türk-İslamcı ve Türkçü öğeler arasında gidip gelen bir yapı arz ettiği söylenebilir. İki yapımın da ortak noktası ise 15 Temmuz darbe girişimi ile sonuçlanacak devlet içindeki FETÖ yapılanmasına karşı mücadele eden Türk milliyetçisi personelin hayatlarından kesitler sunma iddiasında olmalarıdır. Dizilerde, FETÖ'nün faaliyetlerini engelleyebilecek yegane güç olarak Türk milliyetçiliği ve Atatürkçülüğün altı çizilmektedir. Bu tespitlere dayanak olarak dizilerde kullanılan Orta Asya müzikleri, karakter isimleri, repliklerde yer verilen aforizmalar gösterilebilir⁴. Bu popüler kültür ürünlerinin doldurduğu televizyon yayın akışı toplumsal ortamın giderek milliyetçileşmesine katkı sunarken, bu milliyetçiliğin yukarıda değinildiği üzere İslamiyet öncesi Türklük kavramlarına ve mitolojisine yaslanan bir alternatif olmasına da katkı sağlamıştır.

Tüm bu gelişmeler ışığında Adalet ve Kalkınma Partisi'ne toplumsal muhalefetin yeni zemini olarak Türk Milliyetçiliği ve Kemalizm'in belli bir yükselişe geçtiği söylenebilir. Ancak toplumsal düzeyde meydana gelen bu yükseliş, siyasal bir zemine ne ölçüde taşınabildiği konusu tartışmalıdır. Bununla birlikte Adalet ve Kalkınma Partisi'nin tarihsel bir imge olarak Atatürk'e tamamen cephe aldığını söylemek yersiz bir iddia olabilir. Bu nedenle Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Türk Milliyetçiliği ve Atatürk'e dair yaklaşımı, bu olguları ele alış biçimi de bir değerlendirmeyi hak etmektedir.

4. AK Parti'nin "Hizmet Milliyetçiliği" ve Kemalizm: Atatürk'ü Mustafa Kemal'den Ötörü Sevmek

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Atatürk ve Türk Milliyetçiliği'ne ilişkin geliştirdiği söylem, iç içe geçmiş bir stratejiler manzumesi olarak okunabilir. Recep Tayyip Erdoğan için milliyetçilik etnik temelli olan MHP ve diğer partilerde temsil edilen milliyetçiliklerden ayrılır. Bu ayrılığı yaratan da parti ve liderin erken cumhuriyet döneminin tekipleştirici milliyetçilik anlayışına dair eleştirel tavidir (Türk, 2014, s.300). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelişi, simgesel açıdan, 2002 yılında parlamento içindeki ve dışındaki tüm aktörlerin çözüm bulamadığı sorunları çözen bir parti olma niteliğini taşıdığı için, mevcut partilerin temsil ettiği fikirlerin "sözde"liğine vurgu yapılarak, fikirlerin esas ölçüsü olarak "icraat"ların ön plana çıkarılması yaygın bir siyasi strateji olmuştur. Bir yandan da parti Eski Türkiye-Yeni Türkiye ayrımını yaratan aktör olması itibarıyla, MHP'den daha milliyetçi, CHP'den daha Atatürkçü olma iddiasına sahiptir (Türk, 2014:303). Tam bu noktada ise Adalet ve Kalkınma Partisi ile Kemalizm arasındaki gerilim devreye girer.

⁴ Börü dizisinin açılış jeneriğinde Atatürk'ün vecizelerine ve fotoğraflarına, "asmanda bürküt jerde kökbörü ol" (gökte kartal, yerde bozkurt ol) gibi aforizmalara ve Doğu Türkistan'lı sanatçı Abdurehim Heyit'in dütar ile çaldığı "Hani Kökbörü?" adlı bestesine yer verilmiştir. Dizideki iyi karakterin soyadı Türk mitolojisinde iyilik Tanrısı olan "Ülgen" olarak seçilmiş, kötü karakterin soyadı ise yine Türk mitolojisindeki kötülük tanrısı "Erlık" olarak belirlenmiştir. Dizinin her bölümünün kapanış sekansında Göktürk alfabesiyle "Ne mutlu Türk'üm diyene" sözü yer almıştır. Yine Börü dizisinin müzikleri içinde İzmir Marşı'nın epik öğelerle yapılmış bir yeniden düzenlemesine yer verilmiştir. İsimsizler dizisinde ise Kazakistanlı müzik grubu Er Turan'ın "Türk Kani" adlı parçası jenerik müziği yapılmış, dizinin müziklerinde Orta Asya Türk sazlarından dombra ve dütar kullanılmış, "Virankaya'da üç kişi, Çin Sarayı'nda kırk kişi(yiz)" gibi sloganvari repliklerle Orta Asya Türk mitolojisine göndermeler yer almıştır.

Erdoğan'ın Atatürk'e ilişkin söylemlerinde iki vurgu dikkat çeker. Birincisi Atatürk'ün adının sıklıkla "Gazi Mustafa Kemal" şeklinde kullanımı, ikincisi Atatürk ile İsmet İnönü arasında bir ayırım yapılarak eleştirilerin İnönü'ye tevcih edilmesi olarak gösterilebilir. Erdoğan'ın bu isimlendirme tercihini, Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleştirilen radikal reformlara bir tepki olarak okumak, Atatürk'ün "Atatürk olmadan evvel" milli bağımsızlık savaşını idare etmesine bir ihtiram olarak gören yorumcular da bulunmaktadır ("Erdoğan Neden Gazi",2016). Ancak bizzat Erdoğan bu gibi yorumlamalara karşı çıkarak Atatürk'ü sol ve faşist çevrelerin tekeline bırakmayacaklarını şu sözlerle ifade etmiştir("Son dakika Erdoğan", 2017):

"Birileri çıkmış biz Atatürk'e Atatürk dedik diye bir sürü senaryolar yazıyor. Adı Gazi Mustafa Kemal Atatürk ise bizim bunu ifade etmemizden daha doğal ne olabilir. Söylemi Marksist, faşist çevrelerin tekeline mi bırakacağız. CHP gibi amorf bir partinin Atatürk'ü milletimizden kaçırmasına rıza göstermeyeceğiz."

Nitekim Erdoğan hiçbir zaman Atatürk'ü doğrudan karşısına almamış, bir bütün olarak Kemalizm'in radikal uygulamalarını eleştirmiştir. Burada bir Atatürk-Kemalizm (CHP) ayırımı yapan Erdoğan, CHP'nin Atatürk'ü istismar ettiğini, Atatürkçülük konusunda samimi olmadığını sık sık vurgular. En sık kullandığı argümanlardan biri olarak Türk paralarının üzerinden Atatürk resimlerinin kaldırılıp, İsmet İnönü'nün resminin konulması gösterilebilir. Atatürk'ün ölümü ile CHP, artık Atatürk'ün değil başına geçen liderlerin, en başta da İsmet İnönü'nün partisi olmuştur. Bu eleştiri yoluyla, kendisine dönen Kemalist muhalefeti, "Atatürk'ün yerini almak isteyen İnönü" ve "Atatürk'ü istismar eden CHP" imajına dayalı bir karşı saldırıyla savuşturmakta uzunca bir süre başarılı olmuştur (Erdoğan: Paranın üzerinden, 2017). Adalet ve Kalkınma Partisi, Atatürk'ün ideallerini gerçekleştiren, CHP ise Atatürk'ten ve onun hedeflerinden gitgide uzaklaşan bir siyasi aktör olarak nitelendirilmektedir (Çevikcan, 2017).

Bu bağlamda CHP ve Atatürkçülük eleştirisi gibi Türk milliyetçiliğine ilişkin yaklaşımında da "samimiyet" faktörü ön plana çıkmaktadır. Ülkede gerçekleştirilen ciddi altyapı yatırımları, ekonomideki iyileşmeler gibi somut hayata dokunan çalışmaların gerçek milliyetçilik olduğunu vurgulayan Erdoğan'a göre Adalet ve Kalkınma Partisi'nin milliyetçiliği yaptığı hizmetler ve gerçekleştirdiği reformlarla ölçülür. Zira kendilerinden önceki iktidarlar halkın taleplerine ve yaşam kalitesinin düşüklüğüne göz yummuş ve laf milliyetçiliği üretmenin ötesine geçememişlerdir (Türk, 2014:307;310).

Öte yandan Erdoğan iç ve dış basında sıklıkla Atatürk'le mukayese edilmiş bir liderdir. Bu durum 15 Temmuz'un yarattığı "kurucu moment" sonrası Erdoğan'ın Yeni Türkiye'nin lideri olarak zihinlerde "tam muktedir" hale gelmesine doğru evrilmiştir. Artık Atatürk'ün "muasır medeniyetler seviyesinin üstüne çıkma" hedefinin yerini "yerlilik ve millilik" almıştır. Üstelik aynı görüşe göre; bu iki hedef birbiriyle çatışan ya da ikame eden değil birbirini tamamlayan olgular olarak anlaşılmalıdır (Çağlar, 2017).

5. SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye'de son yıllarda resmi ideoloji alanındaki yer değişmeler ile oluşan yeni toplumsal muhalefetin siyasi analizi yapılmaya çalışılmıştır. Gelişmekte olan yeni muhalefeti "toplumsal" kılan mevcut siyasi partilerde kendine net bir karşılık bulamayacak kadar amorf olmasıdır. Birbiriyle uzlaşabileceği düşünülen ancak siyasi atmosfer nedeniyle örgütlenme olanaklarından mahrum bulunan yeni muhalefet, kendini eski rejimin simgelerinde yeniden üretmektedir. Kuşkusuz yeniden üretimden bahsettiğimizde kavramların, fikirlerin ve simgelerin ilk ele alınan anlamlarıyla sabit kalamadıklarını, günün şartlarına göre ve onları ele alan aktörlerin niteliklerine göre bir yeniden yorumlama ve biçimlenmeye tabi tutulduklarını hatırlamak gerekir. Bu çalışma bağlamında ele alınan Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarları döneminde Kemalizm'in tutucu yorumları gücünü kaybetmiş, ancak bir simge olarak Atatürk'ün imajı bilhassa 15 Temmuz darbe girişimi sonrası yükselişe geçmiştir. Türk milliyetçiliğinin İslami yorumlarını içinde barındıran bir dindar milliyetçilik Adalet ve Kalkınma Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi ittifakı eliyle hegemonikleşirken, görece daha seküler ve Orta Asya Türklüğünün simgesel dünyasından hareket eden alternatif bir Türk milliyetçiliği muhalif çevrelere egemen olmuştur. Bu bağlamda Kemalizm ve Türk Milliyetçiliği, hegemonik niteliklerini kaybettikleri ölçüde popülerleşmişlerdir.

Popüler ideoloji kavramının bu çalışmada benimsenen tanımı uyarınca, devlet merkezinin tekelden çıkararak halka doğru kayan ve bu yolla gündelik hayat içerisinde halkın alternatif yorumlarına açılan bu iki ideolojinin kendini bir takım simgesel eylemlerle göstermesi gündeme gelmiştir. Eski Türk alfabesiyle “TÜRK” kelimesinin yazılı olduğu afişler, çıkartmalar, dövmeler gibi somut ürünler başta olmak üzere kültür endüstrisinde gelişen Türkçü yapımların Türk milliyetçiliğinin bu alternatif yorumuna popüler bir zemin yarattığı düşünülmektedir. Aynı şekilde 15 Temmuz sonrası Anıtkabir’in ziyaretçi sayılarındaki artış, İzmir Marşı’nın Adalet ve Kalkınma Partisi’ne muhalefetin merkezine taşınan politik kullanımları ve iktidar partisinin bu kullanımlara vermeye çalıştığı yanıtlar, Kemalizm’in de devletten dışlandıkça toplumsal muhalefete bir zemin bir platform işlevi gördüğünü göstermektedir.

Yeni muhalefetin bu dinamiklerle kurduğu ilişki, doğrudan bir tabiyet ilişkisinden öte, dönüştürücü ve zenginleştirici bir ilişkidir. Bu nedenle, bu toplumsal muhalefeti “Ulusalçı, Kemalist, Türkçü” vb. tanımlarla açıklamak yeterli olmayacaktır. Zira artık, iletişim teknolojilerinin, sosyal medyanın gelişmesi yoluyla bilgiye ve farklı yorumlara erişimin son derece kolaylaştığı günümüzde ideolojik endoktrinasyonun tamamen başarılı olamayacağını vurgulamak gerekir. Althusserci anlamda özneyi belli bir isim vererek çağıran ve özneyi kendiliğinden “yürüten” ideolojilerden bahsetmek artık çok da mümkün değildir. Hegemonik ideoloji ve popüler ideoloji ayrımı üzerinden İslamcılık ve Sol özelinde de benzer farklı akıl yürütmeler yapılabilir. Bununla birlikte bu akıl yürütmelerin bir temele oturtulması için alan araştırmalarıyla derinleştirilmesi düşünülebilir. Çeşitli ideolojik gruplar arasında belli değerlere, sembollere karşı görüşlerin ölçüldüğü alan araştırmaları yoluyla bu mümkün olabilir. Ancak bu tarz alan araştırmaları, ancak hegemonik (resmi) ideoloji ve popüler ideoloji arasında bu makale boyunca tartışılan ve temellendirilmeye çalışılan bir ayrımın oturtulması yoluyla mümkün olabilecektir.

6. Kaynakça

“Ankara’da Cuma Namazında Atatürk Kavgası! Camide kavga çıktı.” Kamupersoneli.Net, 30 Ağustos 2(2019, Ağustos, 30). Erişim adresi: <https://www.kamupersoneli.net/gundem/ankara-da-cuma-namazinda-ataturk-kavgasi-camide-kavga-cikti-h78943.html> Erişim Tarihi: 31.08.2019.

“Bilal Erdoğan’ı İzmir Marşı ile protesto eden öğrenciler konuştu.” Politiyol.com, 23 Mart (2017. 7, Mart, 23). Erişim adresi: <https://www.politikyol.com/bilal-erdogani-izmir-marsi-ile-protesto-eden-ogrenciler-konustu/> Erişim Tarihi: 26.08.2019.

“Binali Yıldırım, Devlet Bahçeli’ye teşekkür etti.” Cumhuriyet Gazetesi, (12 Ekim 2016, Ekim, 12). Erişim adresi: http://www.cumhuriyet.com.tr/video/video_haber/614551/Binali_Yildirim_Devlet_Bahceli_ye_tesekkur_etti.html Erişim Tarihi: 20.08.2019.

“Cumhurbaşkanı ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimi (24/06/2018) Sonuçları” (t.y.). Erişim adresi: <https://sonuc.ysk.gov.tr/sorgu> Erişim Tarihi: 21.08.2019.

“Erdoğan neden 'Gazi Mustafa Kemal' diyor?” (2016, Kasım, 12).Yeniakit Gazetesi, 12 Kasım 2016. Erişim adresi: <https://www.yeniakit.com.tr/haber/erdogan-neden-gazi-mustafa-kemal-diyor-233738.html> Erişim Tarihi: 30.08.2019.

“Erdoğan: Paranın üzerinden Atatürk resmini kaldıran CHP zihniyettir.” Haber7.com, (10 Kasım 2017, Kasım 10). Erişim adresi: <http://video.haber7.com/video-galeri/106082-erdogan-paranin-uzerinden-ataturk-resmini-kaldiran-chp-zihniyettir> Erişim Tarihi: 30.08.2019.

“ ‘İşgal Girişiminden Dirilişe 15 Temmuz’un Anatomisi ’ 22.25’te TRT ekranlarında.” TRT Haber, 16 Temmuz (2017, Temmuz, 16). Erişim adresi: <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/igal-girisiminden-dirilise-15-temmuzun-anatomisi-2225te-trt-ekranlarinda-324702.html> Erişim Tarihi: 20.08.2019.

“Son dakika: Erdoğan'dan flaş sözler! Atatürk'e 'Atatürk' dedik diye...” Milliyet Gazetesi, 10 Kasım (2017, Kasım, 10). Erişim adresi: <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/son-dakika-erdogandan-flas-sozler-ataturke-ataturk-dedik-diye-2552667> Erişim Tarihi: 30.08.2019.

“TSK, Anıtkabir ziyaretçi sayısını açıkladı... 11 ayda müthiş rakam.” (2017, Aralık, 1). Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/tsk-anitkabir-ziyaretci-sayisini-acikladi-11-ayda-muthis-rakam-40664566> Erişim Tarihi: 23.08.2019.

“ 'Yaşa Mustafa Kemal Paşa Yaşa' pankartı stada alınmayan taraftar İzmir Marşı ile yanıt verdi.” İleri Haber, 6 Ağustos (2017, Ağustos, 6). Erişim adresi: <https://ilerihaber.org/icerik/yasa-mustafa-kemal-pasa-yasa-pankarti-stada-alinmayan-taraftar-izmir-marsi-ile-yanit-verdi-74782.html> Erişim Tarihi: 26.08.2019.

- Althusser, Louis. (1994). İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anapalı, Ahmet (2017). "Ne Yazık ki İzmir Marşı'da Çalıntı!" Haber7.com, 1 Nisan (2017, Nisan, 1). Erişim adresi: <http://www.haber7.com/yazarlar/ahmet-anapali/2295903-ne-yazik-ki-izmir-marsida-calinti> Erişim Tarihi: 26.08.2019.
- Anıtkabir Ziyaretçi Sayıları. (t.y.). Erişim adresi: http://www.anitkabir.tsk.tr/05_etkinlikler_duyurular/anitkabir_ziyaretci_sayilari.html Erişim Tarihi: 23.08.2019.01.2020
- Ay, Hasan (2016) "15 Temmuz İşgal Hamlesiydi". Sabah Gazetesi, tarih (2016, Temmuz, 30)30 Temmuz 2016. Erişim adresi: <https://www.sabah.com.tr/gundem/2016/07/30/15-temmuz-iskal-hamlesiydi> Erişim Tarihi: 20.08.2019.
- Aytürk, İlker (2015). "Post-Post-Kemalizm: Bir Paradigmayı Beklerken", *Birikim*, sayı:319 s.34-47.
- Bar-Haim, Gabriel. (1990). Popular Culture and Ideological Discontents: A Theory. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, Vol. 3: 3, s. 279–296. JSTOR, www.jstor.org/stable/20006954. S.281
- Bilir Hakkı (2018). "İzmir marşının aslı 'Kafkasya Marşı' çıktı." Yeniakit Gazetesi (, 2 Temmuz 2018, Temmuz, 2). Erişim adresi: <https://www.yeniakit.com.tr/haber/izmir-marsinin-asli-kafkasya-marsi-cikti-487944.html> Erişim Tarihi: 26.08.2019.
- Çağlar, İsmail (2017, Aralık, 1)). "Erdoğan Türkiyesi'nde Atatürk'ü Anmak". *Kriter*, Aralık 2017, Sayı:19[Blog yazısı]. Erişim adresi: <https://kriterdergi.com/siyaset/erdogan-turkiyesinde-ataturku-anmak> Erişim tarihi: 30.08.2019.
- Çevikcan, Serpil (2017). "Atatürk'ün idealini Ak Parti gerçekleştirdi." Milliyet Gazetesi, 10 Ağustos (2017, Ağustos, 10). Erişim adresi: <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/serpil-cevikcan/ataturk-un-idealini-ak-parti-gerceklestirdi-2499341> Erişim Tarihi: 30.08.2019.
- Demirkaya, Nergis (2017). "AK Parti'de İzmir Marşı". *Gazete Duvar*(, 2017, Nisan 19)19 Nisan 2017. Erişim adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/04/19/ak-partide-izmir-marsi/> Erişim Tarihi: 26.08.2019.
- Dündar, Uğur (2016). "15 Temmuz, darbe görünümü işgal senaryosudur." *Sözcü Gazetesi*, (2016, Ağustos, 16)16 Ağustos 2016). Erişim adresi: <https://www.sozcukom.tr/2016/yazarlar/ugur-dundar/15-temmuz-darbe-gorunumlu-iskal-senaryosudur-1351435/> Erişim Tarihi: 20.08.2019.
- Erdem, Umut (2016). "Başkanlık mesajı: Fiili durum çözümleni." *Hürriyet Gazetesi*, 18 Ekim(2016, Ekim, 18). Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/baskanlik-mesaji-fiili-durum-cozulmeli-40252475> Erişim Tarihi: 20.08.2019.
- Friedland, Roger. Religious Nationalism and the Problem of Collective Representation. *Annual Review of Sociology*, 27, 2001, 125–152. JSTOR, www.jstor.org/stable/2678617
- Green, John W. (1996). "Vibrations of the Collective": The Popular Ideology of Gaitanismo on Colombia's Atlantic Coast. 1944-1948. *Hispanic American Historical Review* Vol. 76: 2, s.283-311. DOI: 10.2307/2517142
- Gürpınar, Doğan. (2018). Sağ Revizyonizm: Mustafa Armağan, Derin Tarih ve Bir Melez Söylemin İcadı. Ümit Kurt ve Doğan Gürpınar (der.) *Türkiye'de Tarih ve Tarihçilik Kavramlar ve Pratikler*, içinde (s. 199-231) İstanbul: Heretik Yayınları.
- Kadar, Daniel. (2017). The role of ideology in evaluations of (in)appropriate behaviour in student-teacher relationships in China. *Pragmatics*, 27, s. 3-56. DOI: /10.1075/prag.27.1.02kad
- Koru, Fehmi. (2017, 16 Ağustos). "AK Parti – MHP yakınlığı Bahçeli'nin iktidar üzerinde etkili olmasını sağlıyor" [Blog yazısı]fehnikoru.com, 16 Ağustos 2017. Erişim adresi: <https://fehnikoru.com/ak-parti-mhp-yakinligi-bahcelinin-iktidar-uzerinde-etkili-olmasini-sagliyor/> Erişim Tarihi: 21.08.2019.
- Koyuncu, Büke. (2014). "Benim Milletim" AK Parti İktidarı Din ve Ulusal Kimlik. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurt, Veysel (2017, Temmuz, 6). "Yeni Türkiye'nin Kurucu Momenti 15 Temmuz". *Kriter*, Temmuz-Ağustos 2017, Sayı:15 [Blog yazısı]. Erişim adresi: <https://kriterdergi.com/dosya/yeni-turkiyenin-kurucu-momenti-15-temmuz> Erişim Tarihi: 20.08.2019.
- Pecheux, Michel (2013). İdeolojik (Yanlış) Tanıma Mekanizması. Slavoj Žižek (der.) *İdeolojiyi Haritalamak* der. içinde (s.211-227) Ankara: Dipnot Yayınları.
- Şenyüz, Selçuk (2013). "Erdoğan: Milliyetçilik ayak altında." *Hürriyet Gazetesi*, 18 Şubat(2013, 18, Şubat). Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-milliyetcilik-ayak-altinda-22621388> Erişim Tarihi: 20.08.2019.
- Tokdoğan, Nagehan. (2018). Yeni Osmanlılık Hınç, Nostalji, Narsizm. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türk, Bahadır (2014). Muktedir Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan. İstanbul: İletişim Yayınları.